

Hoe Staveren zich ontlastte, of het een en ander over de hússystonnen

Gepubliceerd in 't Stavens Krantsie (maart 2026)

Wat een opluchting! Deze keer een verhaal over een wat ondergeschoven onderwerp, maar wel een onderwerp waar we allemaal mee te maken hebben.

Aanleiding was dat wij bericht kregen van een bouwkundig onderzoek in de Zuidwesthoek naar de overkappingen bij de zogenoemde compostmestputten van de gemeentereiniging. De verzamelde compost was het product van onder meer menselijke ontlasting. De vraag werd gesteld of Staveren ook zoiets heeft gehad en zo is het gekomen.

Voor we de situatie in Staveren beschrijven, haken we even in op het onderzoek. In Bolsward was rond 1880 een open overkapping op palen boven vier mestputten gebouwd, waar stront, haardas en huisvuil tot compost werd gemengd. Dit werd afgenomen door landbouwers om de akkers mee te bemesten. De eerste jaren na de bouw werd de 'opzameling van as, vuilnis en secreetmest' nog verpacht en was er dus nog geen gemeentelijke reinigingsdienst die daar voor zorgde. In Balk stond ook een dergelijk gebouw op het terrein dat men 'de dwinger' noemde.

We gaan verder met Staveren....

In 't Krantsy van een paar jaar geleden hadden we al eens over de 'Aschmannen' in Staveren verhaald. Deze keer gaan we wat roeren in de materie zelf.

Secreetmest, Haardasch en Vuilnis.

Een Staverse getuige meldde ons dat er vroeger, eind jaren dertig, achter de ouderlijke woning een hússy stond. Hier moest het hele gezin zijn of haar behoefte in doen. Het was geen w.c. of watercloset, want er liep geen wateraansluiting naar het hússy en er hing dus geen spoelbak boven de 'zitplaats'. Zou die er zijn dan overstroomde het tonnetje, waar de behoefte in terecht kwam, binnen de kortste keren. Toiletpapier was er soms wel, maar men gebruikten ook gewoon oud (kranten-)papier. Eigenlijk werd het kleinste kamertje deftig het secreet, het privaat, of gewoon de plee of het skythús genoemd. De deur van het hússy kon je soms aan de binnenkant met een haakje op slot doen, zodat je niet gestoord werd. Over het algemeen was de deur voorzien van een ijzeren grendel of een houten werveltje. Als het stevig waaide moest je goed opletten dat het gebruikte toiletpapier niet door de valse trek weer omhoog kwam.

Op vaste dagen kwamen de 'gemeentemannen' Jacob Bleeker (met de bijnaam Jabik Hússyton) en Willem de Vlugt met paard en wagen de ton met inhoud ophalen en omruilen voor een lege. Je had grote en 'gewone' secreettonnen. In de oude kranten zijn we aanbestedingen tegengekomen voor de leveringen van dergelijke tonnen. In Staveren wilde de raad overigens vanaf 1911 geen houten, maar gegalvaniseerde tonnen gebruiken. Het is helaas uit de herinnering verdwenen of dat ook zo gegaan is.

Onze getuige vertelde uit eigen ervaring wel dat in het hússy bij de buren aan de zijkant een klein vierkant gat zat met een deurtje ervoor, zodat het volle tonnetje zomaar kon worden weggehaald terwijl je nog doende was. Zijn buurjongen was altijd bang dat het tonnetje plotseling zou worden weggetrokken tijdens zijn noodzakelijke verblijf daar. Vermoedelijk vond deze 'verstoring' wel eens plaats, wat natuurlijk een traumatische ervaring tot gevolg kon hebben. Maar, meestal zullen de mannen van tevoren wel een olijke opmerking of een vaste kreet hebben geuit om de 'behoefte' tijdig te waarschuwen.

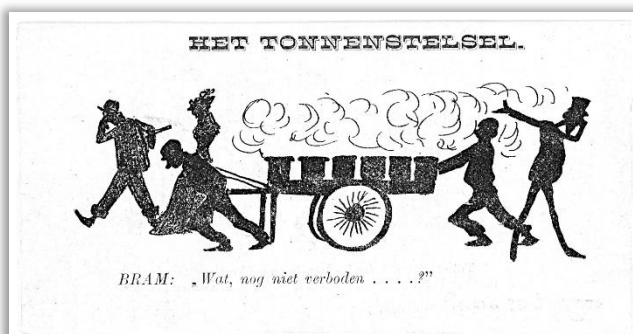
De tonnetjes pram ca 1950

van de spoorbrug aan het Kooijweggetje aan de Jurisdictie in de Noordermeer (bij nummer 11b).

De betonnen bak, waarin de tonnetjes geleegd werden, is zelfs nog aanwezig. Er staat ook nog een gebouwtje dat vermoedelijk gebruikt werd om de lege en omgespoelde tonnetjes in op te slaan. De tonnen werden met het water uit de naastgelegen vaart omgespoeld.

Op het plaatje hiernbij is de zogenoemde Pôle van Wiebe Bouma goed te zien met de betonnen bak en het huisje.

In Staveren werd tot eind jaren zestig hier en daar nog met privaat- of hússystonnen gewerkt.

Formeel werd dit het wisseltonnen-systeem genoemd.

In bepaalde streken werd de kar 'beerkar' of gekscherend de 'boldootkar' genoemd. Dit tonnenstelsel zou pas na 1870 in Nederland worden ingevoerd,

waarbij de poep als mest aan de landbouw werd verhandeld.

Voordat het erf aan de Jurisdictie voor opslag werd gebruikt, was de 'stads-stortplaats' in het zuiden van de stad. Het terrein lag aan de overkant van de gracht, in het verlengde van de Voorstraat.

Het overige huishoudelijke vuilnis werd in de vorige eeuw naar een landje langs de Stationsweg gebracht, de askepôle. Daarna is op deze plek de ijsbaan aangelegd en hier is inmiddels een nieuwe wijk, deelplan Middenmeer, gebouwd.

Soms werd tussen het vuilnis door jongelui wat naar nog bruikbare spullen gestruind en dan kon Rijkspolitieagent Albert Kaspersma plotseling tevoorschijn komen om ze aan te pakken.

In de 18^e eeuw was er in Staveren ook een andere plek waar de 'vuilnisophaalter' of 'Aschman' huishoudelijk afval dumpte. Dit werd op een kaart van de haven uit ca 1780 de Asbak genoemd. De stortplek was net buiten de stadspoort in de oude gracht van het gesloopte bolwerk, waar nu de theetuin van het hotel "De Vrouwe van Stavoren" is. We gaan ervan uit de ontlasting op een andere wijze weggevoerd werd.

Voordat de overheid het wisseltonnensysteem invoerde moest men uiteraard ook de ontlasting kwijt. Meestal werd dit op het eigen erf in een kuil begraven, in de dichtstbijzijnde sloot geloosd, of in een beerput (als men zo welgesteld was), verwerkt als bemesting in de boomgaard of groentetuin, of gewoon op de openbare weg gegooid, soms zelfs vanuit het slaapkamerraam, zoals we wel eens op oude prenten kunnen zien (zoals op de tekening van Heeg uit het einde van de 18^e eeuw hiernaast).

In 1827 werd in Staveren een verordening vastgesteld waarin ter voorkoming van misbruiken onder meer het volgende werd bepaald: *'Niemand mogt zijn Secreet ledigen of doen ledigen als in de Delft of in de Stadsgrachten, en niet vroeger als op de navolgende vastgestelde tijden als gedurende de Maanden April, Mei, Juny, July, Augustus en September na tien uren des avonds en gedurende de Maanden Oktober, November, December, January, February en Maart na negen uren, bij poene van één Gulden'*. De nieuw aangestelde asch- en vuilnisman zou de maan- en vrijdagen met een praam of kar langs de huizen komen. De vuilnisman kreeg geen loon, maar kon zijn inkomsten verdienen door de ingezamelde secreetmest en haardas te verkopen.

Het verbod om de secreten niet meer in de stadswateren te lozen gold misschien niet voor woningen met een erf dat grensde aan de Achterendelft. Daar stonden immers hùssys die een stukje boven het water waren gebouwd. Op enkele oude foto's uit begin 1900 hebben

we er een paar gezien. Het gedoe met de tonnetjes was daar ook niet aan de orde. De ontlasting plonsde gewoon direct te water en dreef met een beetje geluk op de stroom mee naar de Schans, veroorzaakt door wind of de invloed van de sluis. Dan te bedenken dat er tijden waren dat men, bij gebrek aan schoon regenwater, ook nog de was deed in datzelfde water.

Vermoedelijk werd het werk van die ene vuilnisman wat teveel want rond 1911 konden sollicitanten zich als werkmán bij de reinigingsdienst aanmelden. Zij kregen een beloning van 500 gulden per jaar plus de verdienste uit de secreetmest (zie het fragment van het raadsbesluit in de Leeuwarder Courant van 5 mei). In dat jaar stopte de bejaarde Teeke de Boer als huisvuilophaler en werkmán.

Besloten, sollicitanten voor de betrekking van werkmán bij den reinigingsdienst op te roepen, op een beloning van f 500 's jaars, plus de faecaliën enz. en het grasgewas om de bergplaats, doch onder de bepaling dat de benoemde op zijne kosten een helper bij het verwisselen der privaatonnen moet nemen.

Mede is besloten, goed te vinden dat burg. en weth. een ijzeren praam aanschaffen van den heer A. Wildschut te Gaastmeer voor f 267.50 en geen houten doch gegalvaniseerd ijzeren privaatonnen te nemen.

In een artikel over een raadsvergadering in het Friesch Dagblad uit 1940 lezen we dat de verordening op de fecaliënrechten in Staveren was aangepast. Degenen die niet bij het tonnenstelsel voor het ophalen van huisvuil waren aangesloten waren sindsdien een retributie van f 1,50 per jaar verschuldigd.

Veehouders hadden overigens ook minder last van overvolle tonnetjes dan de inwoners in de stad. De groepe of de jarrekolk kon een beetje menselijke ontlasting gemakkelijk opvangen. Zouden zij destijds voor die nieuwe retributie aangeslagen zijn?

Dat er uiteindelijk, vanwege de stank, de mogelijke uitbraak van ziekten (zoals cholera), het veranderen van onze consumptie en hygiënische wensen, een einde aan deze lozingen en mestverwerking kwam is duidelijk.

Overigens werd het eerste primitieve watertoilet al in 1596 door een Engelsman, ene John Harington, uitgevonden. Het gebruik ervan was echter in eerste instantie vooral voorbehouden aan de welgestelden.

Wetgeving ter verbetering van de gezondheid, de drinkwaterkwaliteit enzovoort zorgde voor een sanering van de onhygiënische lozingen in de bodem en op het open water.

De planmatige aanleg van de waterleiding (in de Zuidwesthoek vanaf 1935), riolering en het gebruik van waterclosets in de vorige eeuw maakte een einde aan het wissel-tonnensysteem. In de jaren zestig raakte de zogenoemde Septic tanks tijdelijk in zwang als verbeterde beerput. Deze betonnen bakken werden destijds nog vaak bij nieuwe huizen geplaatst. De constructie zorgde ervoor dat de zwaardere stoffen naar de bodem zakten, terwijl het water afgescheiden werd en via een overloop en de riolering op het open water loosde. De tanks en de nog bestaande beerputten moesten overigens wel regelmatig leeggezogen worden.

Het duurde nog tot in de jaren zeventig van de vorige eeuw voordat de stedelijke riolering via een persleiding aangesloten werd op rioolwaterzuivering (RWZI). Begin van deze eeuw werden ook de lozingen van verspreid liggende woningen, zoals boerderijen en vakantie-huisjes, via een individuele mini-zuiveringsinstallatie op de riolering en RWZI's aange-sloten.

Tegenwoordig bekijkt men rioolwater en onze ontlasting weer op een heel andere manier vanwege de mogelijkheid om dit als nieuwe energiebron te benutten. Zo raakte ook de uit-drukking 'afval bestaat niet' in zwang.

Studiegroep Oud Staveren (studiegroep.oudstaveren@gmail.com)

GEMEENTE STAVEREN IN DE PROBLEMEN!

Leeuwarder Courant, 12 oktober 1973

Staveren wil van tonnen af

STAVEREN — De raad van Staveren steelde vrijdagavond de begroting voor 1974 vast. Als Staveren opnieuw een aanvullende bijdrage uit het gemeentefonds krijgt, zal het een sluitende begroting zijn. Evenals vorig jaar zullen burgemeester en wethouders de minister van onderwijs en wetenschappen vragen de openbare lagere school in stand te mogen houden.

Bij de behandeling van de verhoging van de reinigingsrechten bleek een aantal raadsleden het onbillijk te vinden, dat de huurders en niet de eigenaren van woningen en tonnen het tonnengeld dienden te betalen. De gemeente Staveren verhuurt zelf ook nog zes huizen met een ton. Tevens werd de suggestie gedaan, dat men de dertig laatste ton-nengebruikers eens zou schrijven welke subsidies er ontvangen kunnen worden, als men de ton door een watercloset vervangt. Staveren wil zo snel mogelijk, liefst binnen een paar jaar, van de tonnen af.

Ook de bedragen van de asvaten gin-gen omhoog. De heer Jacob Folkertsma (Gem. Belangen) diende het voorstel in zakenmensen voor twee asvaten per jaar (45 gulden) aan te slaan. Dit werd aangenomen.

Er werden geen algemene beschou-wingen gehouden. Onder de talrijke op-

merkingen viel onder meer op, dat de heer J. van der Wal (PCG) had opge-merkt dat er in Staveren nogal wat woningen zonder huisnummerplaatje waren. Zijn eigen huis had ook niet zo'n plaatje. Ook zijn fractiegenoot J. Faber bleek het zonder te moeten doen. Er zal wat aan worden gedaan.

Voor de VVV was f 500 uitgetrokken. De heer Van der Wal vond, dat men geen reclame voor de Zuidwesthoek meer hoefde te maken. Hij herinnerde aan het verzoek van de Hart- en Nier-stichting om een subsidie. Dat was ge-weigerd. De heer Van der Wal vond dit echter belangrijker dan die f 500 aan VVV te geven. Burgemeester Van Hout legde uit, dat dit subsidie was bedoeld voor dienstverlening van VVV. Wel zullen b. en w. VVV om een begroting vragen. Als die f 500 niet voor recla-me-doeleinden wordt gebruikt wilde de raad wel akkoord gaan.

Veel raadsleden zouden graag zien, dat de oude sluis weer open zou gaan. De heer A. van der Werff (PCG) wil er zelfs een monument van maken. „We hebben hier in Staveren een monument gekregen", aldus de heer Van der Werff over de onlangs onthulde Wetterwolf bij het gemaal, „wat heeft dat ding gekost, het is met geen pen te beschrij-ven". Hij zou het mooier vinden als de sluis weer open zou gaan, al zou dat een miljoen kosten, zoals destijds ir. Volbeda voorrekende. Ook de heer Evert Hoffmann van de PvdA was daar een voorstander van. Wethouder De Groot (PCG) bleek er ook wel voor te voelen.

Privaattonnen gestolen

STAVEREN — In Staveren zijn twintig van de veertig privaattonnen die er nog in gebruik zijn, gestolen. Omdat de tonnen niet meer worden gemaakt heeft de gemeente Staveren getracht bij de na-burige gemeente Hemelumer-Oldesferd tonnen te lenen. Zonder succes echter. De pri-vaattonnen, die als antiek worden beschouwd, worden vaak als plantenbak ge-bruikt. Hoe de gedupeerde inwoners van Staveren ge-holpen moeten worden is nog niet duidelijk.
